

הבריחה מן הנפש

גלו בנתוחים הקודמים — הסרון החזון, הסרון המתח וחסרון האמת. כמובן שנתוק כזה בין ההכרה והשכבות הלא־מודעות אינו יכול להיות מוחלט מבחינה פסיכית לוגית אבל בהשתקפותו בספרות הוא כמעט שלם: היצירה נעשית תלויה לחלוטין במקרים החיצוניים ובאפשרויות המוגבלות עד לגיחוך של השתקפותם בשכבות הקרומיות והשטחיות ביותר של הנפש. בעוד שהעולם הפנימי מסתאב בחוסר תנועה ומגע עם המציאות, ומה שהוא מעלה ליצירה הספרותית חלקי פסולת בלתי־מגובשים שאינם נתנים לעצוב אמנותי. התוצאה הראשונה היא מה שארע למוסינזון ב"בערבות הנגב" והוכפל והגיע לשיא ביצירתו החדשה "הדרך ליריחו" שהשם זנות ספרותית יהיה צנוע מדי בשבילה. התוצאה השנייה אפיינית לספרות המבוכה והסדיסם, שכבר נותחה באחד המאמרים הקודמים.

מהי סיבת ניתוק הקשר בין יצירת הסופר ועולמו הפנימי? — לפני שמשיבים על שאלה זו, שבה המפתח להבנת כשלונה של הספרות הצעירה בארץ — יש להבין שה"אני" הפנימי של האדם הוא לא זה הנגלה והניתן לתפיסת החושים. האני המוכר לסביבתו ולעצמו — איננו עצם כשלעצמו בעל גבולות מוגדרים אלא גילוי של אפשרויות פנימיות ענקיות וסמויות שמתוך מגען והתנגשותן עם מסבות חיצוניות — מעוצבת בלי־הרף דמותו, וגם קונה לה יציבות מסוימת. "אני" פנימי זה אשר בגלל עמקו מותר לכנותו בשם "אני" מיסטי הוא הדבר הודאי ביותר בעולם והוא מוחש על ידי כל יחיד בדרך בלתי אמצעית. בו נתקל כל אדם אולי יותר משהוא נתקל במציאות החיצונית.

אלו הם רק רמזים מועטים להבנת התופעה שכל־כך הרבה אומרת היא לנו וכל־כך מעט יכולים אנו להגיד עליה. אין ספק שהאני הפנימי הוא הנכס היקר ביותר של הספרות. לכל מקרה חיצוני, ויהיה הפעוט שבפעוט טים — יש משמעות אמנותית בהקלטו ובעברו באני זה דוקא, ואלו המאורע החשוב ביותר יכול להשאר ללא משמעות אמנותית אם אינו עובר אותו ונתפס ע"י חושי האני הנגלה בלבד. קפקא מצליח להדהים אותנו עד כלות החושים במסירה מדויקת של עובדות יום־יום של מה בכך לאחר שעברו את אישיותו המיסטית העמוקה ואלו סופרים ישראלים מתארים לפנינו מאורעות מלחמה גורליים שאינם מעלים ואינם מורידים מבחינה אמנותית משום שלא עברו אלא את קרומי הנפש העל־יונים של הסופר, ומיטב כוחותיו הנפשיים נשארו גנוזים בפניהם. סיבת היתרון הזה תתברר לנו אם נתן אל לבנו את מקורותיו הראשוניים, היציריים, האין־סופיים של האני המיסטי מול משניותו ודבריימי הקצרים של האני הנגלה שהוא רק משקעה של המציאות הפנימית על־פני המציאות החיצונית. על חוויות אפשר לדבר על־כן רק בקשר לאני זה שהוא לפני־ולפנים. כל מאורע בעל שלמות שעובר את האני הפנימי לעמקו הוא חוויה. כשאנו שואלים עתה לסיבת ניתוק העבודה הספרותית מן העולם הפנימי הנפשי — מתגלה לנו הפחד

"הוי שכל אומלל — טוענים החושים — מפינו אתה חי והנך אומר לנצח אותנו? — נצהונך זו מפלתך!" (דימוקריטוס)

השאלה מדוע אין לנו עדיין רומן ישראלי מעסיקה זה זמן רב את כל המתעניינים במהלך התפתחותה של הספרות הישראלית. ברם, גם אם לא נקבל את השאלה הזאת כמות שהוצגה, מתוך התנגדות עקרונית הקובעת שאין זה הכרחי כלל שההווי העברי ישתקף דוקא בצורת הרומן הקלסי או המודרני ולא יצמיח מתוכנו את הצורות האורגניות הדרושות לו — הרי גם אז תישאל אותה השאלה בצורתה הנכונה והפשוטה יותר: מדוע אין לנו כיום ספרות עברית של הדור הזה?

אין כיום יצירה ספרותית רציפה של הדור החדש. — דבר זה צריך שיוחדר לכל פינות המחשבה עם כל הפרדוקסליות שבו ועם כל צער התנגשותו במה שמקובל ונראה לעין. קיימת אמנם אסכולה שלמה של אנשים צעירים המנסים לשכנע אותנו שהם יוצרים ספרות וכבר העבירו על דעתם שורה שלמה של מבקרים וקהל קוראים קטן או גדול שנותן להם את הגושפנקה הספרותית. אין להכחיש שהאנשים הללו מוציאים ספרים. פירורים בודדים מתוך השפע הספרותי הזה היו יכולים להיות בעלי ערך אלו נמצא להם המשך ע"י היוצר עצמו או זולתו. אבל דוקא פירורים כאלה נדחים לצד ומוזנחים, והתכונה האפיינית של אסכולה זו בכללותה הוא החוסר המוחלט של החוויה האמנותית המינימלית. יצירתם יונקת מכל המקורות מלבד ממקור אחד — המקור הנפשי. ואם יש פה ושם נצוצי יצירה ארץ־ישראלית חדשה שאינם כלולים במסגרת קטנונית זו — וישנם כאלה — הרי אינם מצטרפים ואפילו רחוקים מלהצטרף ביחד למה שאפשר לכנות בשם ספרות דור. לפי התיאוריה החשובה והמעניינת שהעלה בשעתו ב. קורצווייל האומרת שחסר לנו ממד הזמן ויש לצפות ליצירות מעמיקות יותר עם גידולו וגיבושו של ההווי החדש — היינו צריכים לראות לפחות התקדמות לעבר האפשרות ליצירת ספרות טובה ואילו מה שמתגלה לעין הוא נסיגה מחרידה מכל אפשרות כזאת. ככל שאנו מתקדמים בזמן אנו נסוגים מן החוויה ועם כל שכבה חדשה שמתווספת להווי התל־אביבי — התישבותי — גושרת שכבה נוספת מן השכבות הדקות המועטות שעוד נותרו תחת רגליה של היצירה האמנותית. מאלף לציין שהדבר משתקף בעולמו הפנימי של כל סופר כפרט לא פחות משהוא משתקף בהתפתחות הספרות בכללה. ככל שגדל הסופר בשנותיו ובדרך יצירתו, הוא מתרחק מנפשו ומנקודת־מוצאו, עד שאפשר לומר — וכאן אנו מגיעים לתופעה ההרסנית ביותר שיכולה לקרות לאמן בזמן מן הזמנים ושתשמש הפעם נושא עיקרי בדיונונו — כי מתגלה לפנינו ניתוק הקשר שבין יצירת הסופר ועולמו הפנימי.

סתימת הצנורות המקשרים את ההכרה עם המקורות הנפשיים שמתחתיה — זוהי התכונה האפיינית ביותר ל"ספרות" הצעירה והמונחת ביסוד כל החסרונות שנת-

אברשקה! והבחור אומר לה: „בואי נצא!“ — (הדרך ליריחו" ע' 15) ולא עברה שעה ארוכה והנה הם כבר מזדווגים במתכן. — זהו תאור של התאהבות. מזכיר הקבוץ אומר „במשמעות נוגה“: „לזה אנחנו נלחמים שנוכל לשתות קפה טוב ובלי אירונים“ (הדרך ליריחו" ע' 67) — זוהי אידיאולוגיה ספרותית של מלחמת שחרור. ומהם הכסופים? לאן עורגת הנפש? — „רוח טובה נחה על העיר. האנשים הרוויחו למחיה, ללחם, לזוג נעלים חדשות עבור הילד, ומפעם לפעם היו קונים כרטיסים לקולנוע ברביעי בשבת“... (כנ"ל, ע' 21).

הסופר כותב איפוא את דבריו מתוך אבדן גמור של זיקה לעולם הפנימי. סנטינטליות שטחית ומגמתה זולה באות כתחליף לחוויה ולאידאיה. בתולדות הספרות העברית ידוע לנו מצב דומה מתקופת שלהי-ההשכלה ומבחינה זו מהווה הספרות הצעירה בארץ ריאקציה עצומה אל התקופה הטרום-חוויתית שקדמה לביאליק, טשרניחובסקי וכו'. אבל בעוד שבתקופת ההשכלה היה לפחות הכיסוף אל החוויה ממלא את מקומה של החוויה עד שאפשר לומר שהוא עצמו בבחינת חוויה — הרי כאן מושל בכיפה הסיפוק העצמי ושביעות-הרצון השמנונית ורק לעתים רחוקות, בשעות נדירות, בוקעים גם מכאן הכיסופים אל המיסטיקה מבעד לכל הפחדים והמעצורים.

יש ענין רב בתהליך התפרקותה של הספרות העברית מן המיסטיקה עד ימינו אלה: בביאליק וטשרניחובסקי, עגנון והזו, נתגלם ההישג הגדול של הספרות העברית החילונית: האני המיסטי החל לפעול. לא קשה להכיר גם עקבות המשכן של פיקסאציות מתקופת ההשכלה, אבל בשירים כגון „זהר“ ו„אבי“ לביאליק, „עיט עיט על הריך“ לטשרניחובסקי וספורי עגנון והזו — אנו עומדים בפני היניקה הישירה של היצירה מן העולם הפנימי, הטבילה הבלתי-פוסקת של המציאות החיצונית באני המיסטי. בשיריהם הראשונים של שלונסקי ואלתרמן מן ממשך האני המיסטי לפעול, אבל לעין הבוחנת נקל לראות איך הוא נושא בקרבו את הרס עצמו. הוא מתפורר. בא מעבר הרה-סכנות מן המיסטיקה הלאומית-חברתית למיסטיקה האינדיבידואלית. נשמעים הדי גוי-עתם של הסמלים הלאומיים ואת מקומם תופסים סמלים אינדיבידואליים שאינם יכולים לעבור בירושה ושרומי זים בברור על קץ הסימבוליקה בכלל. מעצם טיבה אין המיסטיקה האינדיבידואלית ניתנת להמשך ועל-כן היא אופינית תמיד לתקופה של שקיעה. היא עצמה עוד יש לה ערך אמנותי במדת-מה אבל היא מבשרת את בואן של המון יצירות חסרות כל ערך שמנסות לשוא לחקות את הבלתי ניתן לחיקוי. מבחינה זו אופייני הדבר שאין המשך לשירתו של אלתרמן ולשוא טורח דור שלם של משוררים צעירים וזקנים לחקותן. שירתו היא שירת מת לא רק משום שהמת הוא המדבר ב„שמחת עניים“ אלא משום שתודעת הקץ היא המפעמת את שירתו כלה, לרבות „כוכבים בחוץ“. משורר שקיעת הגלותיות. לא היהדות אלא הגלותיות. הוא עצמו עוד ינק ממיסטיקת החוויה של השקיעה, אבל למשוררים הבאים אחריו לא השאיר אלא את קרעי נפשו שהם מנסים לשוא לדבק בהם, בתוכן ובצורה כאחד. הוא עצמו אינו

מפני האני המיסטי כסיבה ראשונה במעלה. הפחד מפני נימיותה של הנפש, הרצון להסתפק בחיים ההכרתיים ולהתעלם מקיומם של חיי-נפש אינטנסיביים תהומיים — זהו סימנה המובהק של הספרות הישראלית. הנטייה להתלבטות או לחטוטים פסיכולוגיים אינטלקטואליים היא רק נסיון עלוב לתקן בדרכים מלאכותיות את מה שמעוות מיסודו. הפחד מפני המחשבה הוא רק חלק או בבואה של פחד טוטאלי מפני חיי הנפש, פחד מכריע שהוא עצמו אינו ידוע כמעט למחברים — דבר הנותן בידו אמצעי שלטון בלתי-מוגבל עליהם. צריך להקשיב יפה כדי להבחין מבעד לכל החכמות והסלנגים, הסנטימנטליות והפסיכולוגיזם, — בפחד האיום מפני כל מה שקשור בזעזוע נפשי כלשהו. כל הצרות שבעולם, אפילו המות — ובלבד שלא להזדעזע ולא להרגיש! מבחינה זו מובנת מאד הנטייה הבולטת אל המארכסיזם כביכול, שבצדק או שלא בצדק — אין זה מעניננו עתה — מתפרש כאן כתורה המעדיפה את החוץ על הפנים, השוללת את השפעתם המכרעת של תהליכים נפשיים מסתוריים ורוצה לראות באדם יצור שכבר יצא מכלל המערכת הביאולוגית והפך ליצור חברתי גרידא. המארכסיזם בפירוש זה, מבצע בשביל הסופרים והנוער באופן קולקטיבי את מה שעושה כל אחד מהם באופן אינדבידואלי — משליך את הכאוס הנפשי הטבעי בעבור הסדר הכרתי-שכלי כביכול. לא כאן המקום להוכיח שהסדר הכרתי זה משועבד לכאוס אכזרי יותר ומסוכן פי כמה. חשוב רק לציין שזוהי בריחה טפוסית אל החברתנות מפני האני, מעין מה שמשתקף בצורה חזקה בשירו של יסנין הפונה אל עצמו ב„אדם השחור“:

לו תשמע! לא עסקי מה עולל הפיטן הסקנדלי באזני אחרים לך קרא וספר! (תרגום אלכס. פון).
 כאן, האני המיסטי שהמשורר הדיחו מהכרתו שב ונגלה לו בלילה בדמות „האדם השחור“. אבל הסופר הישראלי הוא די פיקח כדי להמנע גם מביקורי לילה מיותרים מעין אלו. הוא טובע לו את כל הערכים האיי-מוציונליים בצורה מזוייפת שכלפי חוץ תיצור את הרושם כאילו קיימים באמת וכלפי פנים תחסן ותמנע כל התרגשות אמתית. אהבה? — בבקשה: הנה ציפ, והנה שוש והנה בת-שבע. כל הבחורות אוהבות את כל הבחורים ושום בחורה אינה אוהבת שום בחור. חזון? — בודאי. הנה, „הפלמחניק מחפש את המחר“: מהו המחר? — איזו שאלה תמימה! הלא כל החכמה היא בזה שהמחר הוא כלום! בזה שהמחר הוא דבר מופשט שאיננו קשור בשום נימה היכולה באמת להרעיד את הנפש.

הפחד מפני האני הפנימי הוא הפחד מפני האכזבה. אם אין אני כזה אין אמנם תקוות, אבל מה שחשוב יותר — אין גם אכזבות! וכשהעולם הפנימי סגור על מסגר ומסתאב בעקרונות סובלים חיי-הנפש האינדבידואליים לא פחות מן החזון הלאומי — ואי אפשר להפריד את השטחיות הספרותית מן השטחיות האידיאולוגית. די במבט חטוף על-פני הספרות הנוצרת פה כדי להיוכח שהאני האמתי זהו היסוד שאיננו משתתף כלל בעבודת יצירתה. הבחורה אומרת לבחור: „תן אש —

שכן שחשך עולמם של יורשיו הצעירים שנשארו בלי כל תכן.

חידוש הקשר שבין היצירה והעולם הפנימי — זו צריכה להיות כיום מטרתה של הספרות, ומבחינה זו מענינים במיוחד הכיסופים אל המיסטיקה הצצים כיום בספרות מכל העברים ושניתוחם עשוי להביא למסקנות חשובות לגבי אפיה של ההתפתחות התרבותית לעתיד לבוא.

ש.מרדכי

יכול לעשות זאת, כפי שנתגלה ב„שירים על ארץ הנגב“ ואיך יעשו זאת אחרים? אלתרמן איננו אשם שקשרים סמויים אל המיסטיקה הלאומית שנטשה גרמו לכך שהקץ לא בא. לשירתו היה זה סיום אידיאלי אלו הושמד הישוב במלחמת 1948 תוך התגוננות גבורה פסיבית. אז היה הוא משורר הדור — בעל „אמרה חרב הנצורים“ ו„שמחת עניים“. אבל קרה מה שקרה וגורמים היסטוריים שהם מעבר לתחום השגתו עשו את ההיפך. ומבחינה ספרותית חשך עליו עולמו. לא-כל-